

Από τη Νοσταλγία στην Εξέγερση

Isaiah Berlin
Οι Ρίζες του Ρομαντισμού
Μετ. Γ. Παπαδημητρίου
Εκδ.: Scripta, 2000, σελ. 261

Michael Löwy και Robert Sayre
Εξέγερση και Μελαγχολία,
Ο Ρομαντισμός στους Αντίποδες της Νεοτερικότητας
Μετ. Δ. Καββαδία. Εισαγωγή: Γ. Καραμπελιάς.
Εκδ.: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1999, σελ. 422.

Για τον Γκαίτε, τον αγαπημένο των ρομαντικών, «το Ρομαντικό ισοδυναμεί με αρρώστια ενώ το Κλασικό με υγεία», για τον Χάινε αντιθέτως: «το Κλασικό δηλώνει το πεπερασμένο ενώ το Ρομαντικό δηλώνει ακόμα και το απέραντο»· τον νεο-κλασικό ζωγράφο Νταβίντ αποθέωναν περιέργως (ακόμα και μετά θάνατον) οι ρομαντικοί επαναστάτες, ενώ αντιθέτως ο εμφανώς “ρομαντικός” Ντελακρουά προσδιόριζε τον εαυτό του ως «γνήσιο κλασικό»· αν τώρα για τον Φρίντριχ Σλέγκελ (1772-1829, “υπαίτιο” για την εισαγωγή του όρου *Ρομαντισμός* στη λογοτεχνία) το Ρομαντικό είναι τόσο ευρύ ώστε να ορίζεται ως «εκείνο που απεικονίζει με φανταστική μορφή κάποιο στοιχείο που προκαλεί συγκίνηση», για τον Σταντάλ είναι πολύ ευρύτερο: κατά τον περίφημο αφορισμό του (στο *Racine et Shakespeare*): «όλοι οι μεγάλοι συγγραφείς υπήρξαν ρομαντικοί στον καιρό τους». Για τους μισούς ρομαντικούς το κίνημα είναι ταυτισμένο με την ανεπιτήδευτη χαρά της ζωής, με τη ελεύθερη φύση, την αυθόρμητη ενέργεια, τη βούληση για ζωή, το γαλάζιο του ουρανού... Για τους άλλους μισούς, ρομαντισμός είναι ο πυρετός, η αρρώστια, ο μαρασμός, το γοτθικό έρεβος, ο θάνατος. Για κάποιους ο ρομαντισμός είναι ταυτισμένος με την απέραντη νοσταλγία για ένα χαμένο Οίκο ή Κέντρο, τυλίγεται σε μεθυστικά όνειρα και μια γλυκιά μελαγχολία, περιλαμβάνει τα δεινά της εξορίας και την αίσθηση της αποξένωσης· για κάποιους άλλους όμως ισοδυναμεί με την ισχυρή αίσθηση του ανήκειν σε μια τάξη, σε ένα έθνος, σε μια παράδοση, σε μια ενότητα που διατρέχει η ίδια γη και το ίδιο αίμα. Για πολλούς Ρομαντισμός σημαίνει την διαρκή εξέγερση στο συμβατικό, στο στατικό και στο αγοραίο, και ταυτίζεται με τον πόθο της Ουτοπίας, για κάποιους άλλους, συμπυκνώνει την επιστροφή σε ένα ηρωικό και ευγενές παρελθόν, μεσαιωνικό, μυστικιστικό και κάποτε άκρως εθνικιστικό.

Για τον Ρομαντισμό υπάρχουν τόσες απόψεις όσες και οι ρομαντικοί αλλά και οι κατά καιρούς στοχαστές που ασχολήθηκαν με την ερμηνεία του. Τα δύο βιβλία που εξετάζονται εδώ αποδεικνύουν σε εξαντλητικό βαθμό του λόγου το αληθές. Ένα μεγάλο μέρος στην αρχή και των δύο βιβλίων επικεντρώνεται άλλωστε στην προσπάθεια *ορισμού* αυτής της “δύστροπης” έννοιας – προσπάθεια που, δίχως υπερβολή, αποτελεί παράδοση σε όλες τις πραγματείες περί Ρομαντισμού... Εξυπακούεται πως οι συγγραφείς αμφοτέρων των βιβλίων θεωρούν δεδομένες τις τεράστιες επιπτώσεις του Ρομαντισμού στο σύγχρονο δυτικό πολιτισμό.

Η αλήθεια είναι πως από τότε που ο Φρίντριχ Σλέγκελ εισήγαγε τον όρο έως σήμερα, ο ρομαντισμός ποτέ δεν έπαψε να χρησιμοποιείται προς όλες τις κατευθύνσεις και με κάθε δυνατή

έννοια. Ο ρομαντισμός δεν περιορίζεται σε μια χρονική περίοδο –παρόλο που χοντρικά όλοι συμφωνούν για την γέννησή του κατά τον 18ο αιώνα, στις συνθήκες της Βιομηχανικής και της Γαλλικής Επανάστασης· δεν περιορίζεται σε μια καλλιτεχνική ομάδα εθνική ή υπερεθνική, παρόλο που όλοι συμφωνούν για την ανάπτυξή του κυρίως στη Γερμανία την Αγγλία και τη Γαλλία, δηλαδή στον ευρωπαϊκό του χαρακτήρα: τέλος δεν αφορά μόνο τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία ή την πολιτική, είναι όλα αυτά και κάτι ακόμα: αποτελεί εν τέλει μια *κοσμοθεωρία*, μια συνολική στάση ζωής, μια *Weltanschauung*, που αναλόγως των εκάστοτε συνθηκών οι εμπνευστές της και οπαδοί της (ή και αναλυτές της) την κατευθύνουν προς αυτόν ή εκείνο τον πόλο.

Το πρώτο βιβλίο που εξετάζουμε εδώ προέρχεται από την φροντισμένη καταγραφή προφορικών διαλέξεων που έδωσε ο Ιζάια Μπέρλιν στην Εθνική Πινακοθήκη της Ουάσιγκτον το 1965 και που ηχογράφησε (και επανειλημμένως μετέδωσε έκτοτε) το BBC. (Ωστόσο η επιμελημένη από τον Χένρι Χάρντυ έκδοση αυτών των διαλέξεων έγινε μόλις το 1999). Το δεύτερο βιβλίο εκδόθηκε στο Παρίσι το 1992. Το πρώτο βιβλίο εμβαθύνει στις *γερμανικές ρίζες* του ρομαντισμού, το δεύτερο στην *πολιτική πολλαπλότητά* του. Ο Μπέρλιν επιμένει στον υπονομευτικό κατά του γαλλικού Διαφωτισμού γερμανικό χαρακτήρα του κινήματος· οι γάλλοι συγγραφείς στον αντιαστικό, αντικαπιταλιστικό του εν γένει χαρακτήρα. Ο Μπέρλιν είναι περισσότερο εξηγητικός, αναλυτικός και εξ ορισμού “φιλοσοφικός”. Οι γάλλοι αναλυτές είναι κυρίως ιστορικοί, περιγραφικοί και εμφανώς “πολιτικοί”. Ωστόσο και τα δύο βιβλία διασταυρώνονται σε αρκετά κομβικά σημεία της ρομαντικής σκέψης πράγμα που επιτρέπει την απόλαυση μιας συγκριτικής ανάγνωσης.

Ο Μπέρλιν έχει σαν αφετηρία τη βασική θέση του Διαφωτισμού: ο κόσμος έχει μια λογική δομή· αν την γνωρίσουμε θα μπορούμε να υπάρξουμε με περισσότερη ασφάλεια εντός του δημιουργώντας αντίστοιχα μοντέλα κοινωνικής δράσης και καλλιτεχνικής δημιουργίας. Επαναλαμβάνει συχνά αυτό το σχήμα ακριβώς για να υπογραμμίσει πως οι θεωρίες των γερμανών ιδεαλιστών φιλοσόφων στρέφονταν από πολύ ενωρίς στην ανατροπή του. Αφού αναλύσει τις γνωστές συνθήκες της Γερμανίας του 18ου αιώνα (τραύμα Τριακονταετούς πολέμου, πολιτική διάσπαση, πεφωτισμένη δεσποτεία, αίσθημα κατωτερότητας έναντι της λοιπής Ευρώπης, μασόνοι και ροδόσταυροι, λουθηρανικός πιετισμός) αναδεικνύει τη μυστικιστική θεωρία του Johan Georg Hamann (1730-1788) ως πρωταρχική επιρροή στον γερμανικό κόσμο του 18ου αιώνα, με το κήρυγμά του εναντίον της επιστήμης και υπέρ της ποιητικής/θρησκευτικής ενατένισης του κόσμου. Αντιπαραβάλλοντας τη θεωρία του Χάμαν προς τη συγγενή της του μεταγενέστερου Ουίλλιαμ Μπλέικ στην Αγγλία, και προς την αμφίσημη (κατά το ήμισυ Διαφωτιστές κατά το ήμισυ Ρομαντικοί) των Ντιντερό και Ρουσσώ στη Γαλλία («ο Χάμαν ήταν ο Σωκράτης και ο Ρουσσώ ένας σοφιστής») επιμένει στον καθοριστικό της ρόλο στην διαμόρφωση μιας πρώιμης ρομαντικής αντίληψης.

Ο Γιόχαν Χέρντερ (1744-1803), ο οποίος προβάλλει ως κριτήριο αξιολόγησης του έργου τέχνης την κοινωνική συνθήκη που το γέννησε και ο οποίος υπερασπίζεται την πολιτισμική διαφορετικότητα· ο Καντ, ο οποίος εισάγει την προτεραιότητα της ελευθερίας της βούλησης έναντι της μηχανιστικής αιτιοκρατίας· ο μαθητής του Καντ, Σίλλερ (1759-1805), με τις ουτοπικές απόψεις του για την ανθρώπινη ηθική και τον αδυσώπητο πόλεμο κατά της αιτιοκρατίας, ο Σίλλερ του δυναμικού, εθνικιστικού Εγώ· ο Γιόχαν Φίχτε (1762-1814) του Εγώ της οικουμενικής βούλησης που υπάρχει ως αντίσταση στην ανυπότακτη φυσική πραγματικότητα· ο Φρίντριχ Σέλλινγκ (1775-1854) με την βιταλιστική, σχεδόν “μπερξονική”, θεωρία του για τις σκοτεινές και ασυνείδητες δυνάμεις που ενυπάρχουν σε φύση και τέχνη· η σύγκλιση Φίχτε και Σέλλινγκ στη συμβολική, δημιουργική ανάπλαση της ζωής μέσα από την αδάμαστη, ανυπότακτη ανθρώπινη βούληση· ιδού πολύ συνοπτικά η πρωταρχική φιλοσοφική βάση στην οποία, κατά τον Μπέρλιν, εδράζονται όλες οι θεμελιώδεις έννοιες του Ρομαντισμού.

Εδώ, σ’ αυτή τη βάση, γεννήθηκε η έννοια του συμβολικού, άρρητου *βάθους* των πραγμάτων που δεν υπακούει σε καμμία *regum natura* ρυθμιζόμενη από την αιτιοκρατία του Διαφωτισμού· εδώ γεννήθηκε η ιδέα της *νοσταλγίας* και της επιστροφής στον φυσικό Οίκο του Πατρός· εδώ η έννοια μιας σκοτεινής *παράνοιας*, που κυβερνά το σύμπαν· εδώ η *μυθολογία*, με το αρχέγονο και το μυστικιστικό στοιχείο, ξαναβρήκε λόγο ύπαρξης ισοδύναμο με τον αρχαιοελληνικό· εδώ δοξάστηκε για πρώτη φορά η *ελεύθερη, αδέσμευτη βούληση*· εδώ τέλος, στο γερμανικό πάντα έδαφος, αρνήθηκαν τη βασική θέση του διαφωτισμού ότι υπάρχει μια *σταθερή* -και λογικά κατανοητή- *φύση* των πραγμάτων. Από εδώ, κατά τον Μπέρλιν πάντα, ο Ρομαντισμός εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη, βρίσκοντας εν τέλει «την πιο παθιασμένη έκφρασή του στην Αγγλία».

Οι Löwy και Sayre στο βιβλίο τους *Εξέγερση και Μελαγχολία*, επιμένουν αντιθέτως στην γενικευμένη σήμερα πεποίθηση ότι ο Ρομαντισμός είχε μια *ισοβαρή* και *ταυτόχρονη* κατανομή στις Γερμανία, Αγγλία και Γαλλία μέσα από ένα «πυκνό πολιτιστικό ρομαντικό δίκτυο». Θεωρούν μάλιστα ότι η επίδραση των γερμανών ρομαντικών δεν υπήρξε τόσο σημαντική ενώ η σημασία του αγγλικού ρομαντισμού «έχει υπερεκτιμηθεί». Με τον Μπέρλιν δεν διαφωνούν μόνον σ’ αυτά τα σημεία· ρητώς απορρίπτουν την άποψή του για τον Ρομαντισμό ως “Αντι-Διαφωτισμό” θεωρώντας ότι συρρικνώνει το εύρος του σε μία μόνο μορφή του. Την οργιαστική πολλαπλότητα των διαφόρων μορφών του Ρομαντισμού οι γάλλοι συγγραφείς την εξηγούν με τις ισάριθμες *πολιτικές* μορφές που προσέλαβε στην εξέλιξή του αυτό το ρεύμα, από τις άκρως συντηρητικές έως τις άκρως ουτοπικές. Στη θέση του Διαφωτισμού ως βασικού “αντιπάλου” του Ρομαντισμού, οι Λέβυ και Σαρ τοποθετούν τη Νεωτερικότητα –όπου η τελευταία σηματοδοτεί τον καπιταλιστικό πολιτισμό από τη Βιομηχανική Επανάσταση έως σήμερα. Ο Ρομαντισμός κατά την άποψή τους εκφράζει, από τη στιγμή κίολας της γένεσής του, μια κριτική (και σε κάποιο βαθμό μια *αυτοκριτική*) του τρόπου ζωής στην καπιταλιστική κοινωνία. Όσο για τη ρομαντική αποθέωση της ατομικής βούλησης και του Εγώ, στην ουσία του ρομαντισμού, αυτή η έννοια δεν αφορά τον

φιλελεύθερο ατομικισμό της κατανάλωσης του Εγώ· αντιθέτως «η απαίτηση της συλλογικότητας είναι το ίδιο σημαντική στην ρομαντική κοσμοθεωρία [...] και εν τέλει πιο θεμελιώδης· διότι ο χαμένος παράδεισος είναι πάντα η πληρότητα του όλου: ανθρώπων και Φύσης».

Στηριγμένοι στον Λυσιέν Γκολντιμάν (του *Για μια Κοινωνιολογία του Μυθιστορήματος*) και στον Γκέοργκ Λούκατς (που πρώτος υιοθέτησε τον όρο *ρομαντικός αντικαπιταλισμός*) ως προς τη μέθοδό τους, οι γάλλοι συγγραφείς έρχονται από άλλη διαδρομή να συναντήσουν τον Μπέρλιν: επαναλαμβάνουν για παράδειγμα τις απόψεις του Φρίντριχ Σλέγκελ για μια *μυθολογία* της ουτοπίας· ο Μπέρλιν αναλύει με μοναδική οξύνοια, και σε μεγάλη έκταση, την *πολιτική* συνέπεια αυτού του εγχειρήματος καθώς και τις διαμετρικά αντίθετες μορφές που μπορούσε να πάρει· οι Λέβυ και Σαρ κάνουν ακριβώς το ίδιο, εμφανώς “γοητευμένοι” και οι ίδιοι από τη ρομαντική αυτή θεωρία. Συμφωνούν επίσης στην ιστορική αρχή του κινήματος κατά τον 18ο αιώνα· η διατύπωσή τους όμως είναι ιδιαίτερος εύστοχη εφόσον θεωρεί τον Ρομαντισμό ως αντίδραση «στην διείσδυση της οικονομίας της αγοράς στην πολιτιστική ζωή». Συμφωνούν ακόμα και με την Αντι-Διαφωτιστική στάση του Ρομαντισμού «ιδιαίτερα στις πλευρές τις πιο στενά δεμένες με την καινούρια “πραγμοποίηση” της ζωής». Όταν πάλι ο Μπέρλιν υποστηρίζει ότι ένα μέρος του γερμανικού ρομαντισμού είναι συντηρητικό ενώ κάποιο άλλο περισσότερο φιλελεύθερο, οι Λέβυ και Σαρ θα “συμφωνήσουν” με άλλη ορολογία ότι: «η Γερμανία κατείχε ταυτοχρόνως ένα οικονομικό σύστημα καπιταλιστικού χαρακτήρα και έναν πολιτισμό του Διαφωτισμού και του αστικού πνεύματος». Θα συμφωνήσουν επίσης στον αμφίσημο ρόλο του Ρουσσώ, στη μεγάλη σημασία του Χάμαν, ενώ θα εντοπίσουν τους Χέρντερ, Σίλλερ, Νοβάλις στο έργο του Μαρκούζε!

Η σημασία του βιβλίου τους έγκειται κυρίως στο ότι καταγράφει με εξαντλητικό τρόπο πρώτον, τα *συμπτώματα* της ρομαντικής εξέγερσης και δεύτερον, μια *τυπολογία* του ρομαντισμού. Ως προς τα πρώτα η εξέγερση στρέφεται εναντίον της απομάγευσης, της ποσοτικοποίησης και της μηχανοποίησης του κόσμου· εναντίον της ορθολογιστικής αφαίρεσης (προτείνοντας την επιστροφή στο συγκεκριμένο ή στο μη ορθολογικό)· εναντίον τέλος της αποσύνθεσης των κοινωνικών δεσμών. Οι σχετικές αναφορές και η βιβλιογραφία που τις συνοδεύει συνιστούν μια πολύ πειστική καταγραφή των συμπτωμάτων αυτών σε όλη την ιστορία του ρομαντισμού. Ως προς την τυπολογία του Ρομαντισμού η έκθεση των Λέβυ και Σαρ είναι εξίσου εξαντλητική: από την αυταπάτη της απλής και γνήσιας επιστροφής στις κοινότητες του παρελθόντος έως τη μοιρολατρική αποδοχή του αστικού παρόντος ή τη βελτίωσή του μέσω μεταρρυθμίσεων, τα πάνω από δέκα διαφορετικά είδη του ρομαντισμού που εξετάζουν, τεκμηριώνονται με συστηματική αναφορά σε θεωρίες, πρόσωπα και έργα καλλιτεχνών, κοινωνιολόγων, οικονομολόγων και φιλοσόφων.

Η έμφαση σε κεντρικές μορφές του Ρομαντισμού από τον 19ο αιώνα έως και σήμερα (Κόλριτζ, Ράσκιν, Μάης '68 και κοινωνικά κινήματα, Πεγκό και Μπλοχ) αναδύει, μέσα από την πειστική συσσώρευση καταγιστικών μαρτυριών, την διαρκή ύπαρξη μιας οιονεί αντικαπιταλιστικής εξέγερσης που από την Βιομηχανική επανάσταση του 18ου αιώνα έως τα σύγχρονα κοινωνικά

κινήματα επιμένει να κινείται ανάμεσα σε δύο σταθερές: την αστικο-βιομηχανική νεωτερικότητα που υποβαθμίζει τις ανθρώπινες αξίες και την επίκληση στους πολιτισμούς του παρελθόντος.

Ο Μπέρλιν χρησιμοποιεί τον ιδεαλισμό των γερμανών ρομαντικών φιλοσόφων ως εξηγητικό μοντέλο *όλου* του Ρομαντισμού. Αφήνει έτσι κάποια ερωτηματικά ως προς τις *πραγματικές* διαστάσεις της επιρροής του, ή για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, δεν πείθει πάντα ότι στον *γερμανικό* υπάρχει ο αποκλειστικός πυρήνας του Ρομαντισμού (όταν για παράδειγμα επιχειρεί να εφαρμόσει το μοντέλο αυτό στον Κόλριτζ, στον Μπάυρον, ή στον εικοστό αιώνα, η αμηχανία είναι εμφανής). Οι Λέβι και Σαρ αποδεικνύουν με την ιστορική τους μέθοδο το εύρος αλλά και τις αντοχές αυτού του “διαρκούς” κινήματος. Η αδιαφορία ωστόσο του Μπέρλιν για διαφορετικές *όψεις* του ρομαντισμού ενισχύεται από κάποια αδιόρατη *ειρωνία* που διατρέχει τις περιγραφές των ακραίων εκφάνσεων του ρομαντισμού (όταν π.χ. κάνει λόγο για “ψυχασθενείς” ρομαντικούς ή όταν περιγράφει την “αχαλίνωτη” (sic) εκδοχή του), ειρωνία η οποία συμπυκνώνεται στο γνωστό αφορισμό του (ο επιμελητής τον παραθέτει στην εισαγωγή του βιβλίου αλλά επαναλαμβάνεται κατά κόρον και σε άλλες παρεμφερείς πραγματείες) ότι δηλαδή: «Ρομαντισμός είναι η τυραννία της τέχνης πάνω στη ζωή». Οι γάλλοι συγγραφείς, υποστηρικτές, μεταξύ των άλλων, του ουτοπικού μοντέλου του άγγλου σοσιαλιστή Ουίλλιαμ Μόρρις (1834-1896), αντί της ειρωνίας χαρακτηρίζονται από το *πάθος* –μιας νέου τύπου στράτευσης. (Να υπενθυμίσουμε εδώ ότι τόσο η ειρωνία όσο και το πάθος είναι δοκιμασμένα όπλα του ρομαντικού οπλοστασίου). Το “γερμανικό” μοντέλο του Μπέρλιν εξηγεί πειστικά την πολυδιάσπαση και την αντιφατικότητα των εκδόχων του ρομαντισμού αποδεικνύοντας ότι, από την πλέον επιτηδευμένη έως την πλέον απλή μορφή του, το κίνημα διαπερνάει η ίδια θεμελιώδης, και άρα, ενοποιητική πρόθεση: της ανατροπής της υπάρχουσας τάξης των πραγμάτων. Αυτή τη θεμελιώδη ρομαντική άποψη εκτείνουν στις πολιτικές της διαστάσεις οι Λέβι και Σαρ, αποδεικνύοντας συγχρόνως τη διαχρονικότητα της ρομαντικής εξέγερσης: το βιβλίο τους προσφέρει πράγματι έναν εξαντλητικό χάρτη πλοήγησης σε όλη τη διαχρονία της ρομαντικής σκέψης. Από την άλλη, οι διαλέξεις του Μπέρλιν αναδεικνύουν με εκπληκτική ενάργεια όλο το υπέδαφος του γερμανικού ιδεαλισμού που εμπεριέχεται σε κάθε ρομαντική θεώρηση του κόσμου. (Η προφορικότητα μάλιστα του βιβλίου προσδίδει έναν εκλαϊκευτικό –με την διδακτική έννοια του όρου– χαρακτήρα, παραδειγματικό για τον τρόπο που μπορεί να διδάσκεται η όποια θεωρία των ιδεών). Εν κατακλείδι, τα δύο αυτά πολύτιμα βιβλία, αλληλοσυμπληρώνουν τη γνώση μας για ένα κίνημα που, αιώνες τώρα, κατά την αναφερθείσα έκφραση του Μπέρλιν, «τυραννάει τη ζωή μας».